

Bronisław Górz

*Institut Geografii
Akademia Pedagogiczna
Kraków*

MIESZKAŃCY PODHAŁA NA PRZEŁOMIE WIEKÓW (1998-2002)

Podhale zajmuje niewielki, ale bardzo atrakcyjny pod względem przyrodniczym, fragment Karpat (łącznie około 190 tys. ha), na który składają się przede wszystkim Tatry, a następnie Pieniny wraz z przełomem Dunajca i Jeziorem Czorsztyńskim oraz spore części Gorców i Pasma Babiogórskiego. W stosunku do innych regionów naszego kraju skupiają się tutaj wyjątkowe zasoby krajoznawcze i wypoczynkowe, związane z wysokogórskim krajobrazem i charakterystycznym dla tego typu obszarów światem roślin i zwierząt oraz z wodami mineralnymi i geotermalnymi. Jednak szczególną wartością Podhala jest kultura materialna i duchowa stworzona przez mieszkańców, oparta na pielęgnowanych od pokoleń takich wartościach, jak pracowitość, przywiązanie do rodzinnej ziemi, honor, sprawiedliwość. Jest to kultura żywa, obecna w codziennym życiu większości osób, zamieszkujących nie tylko wsie, ale także miasta, pielęgnowana w rodzinnych domach, w kościołach, w zespołach folklorystycznych, w szkołach i wzbudzająca wielkie zainteresowanie przyjezdnych gości. Oprócz krajobrazu, używana tu na co dzień gwara, noszony strój, praktykowane zwyczaje, taniec, śpiew, są najważniejszymi wyróżnikami odrębności regionalnej Podhala. Etnografowie i badacze kultury podkreślają silne powiązanie tej kultury z cechami środowiska przyrodniczego gór (Burszta 1986). Wynika to z funkcjonowania miejscowych społeczności w konkretnych warunkach rzeźby, klimatu, zasobów naturalnych, których historyczna rola w kształtowaniu podstaw gospodarczych zmieniała się: od pasterstwa, poprzez chów zwierząt i rolnictwo polowe oraz różne rzemiosła rękodzielnicze i przemysłowe, następnie wielki przemysł, aż po obecną turystykę, jako działalność wiodącą. Jest jednak niezmiernie interesujące, że przy postępującej zmienności form pracy ludności góralskiej i coraz większym otwarciu Podhala na wpływy zewnętrzne, miejscowa kultura przetrwała w niewiele zmienionej postaci, a wraz z nią również wspomniane wcześniej cechy osobowe mieszkańców.

W opracowaniu zwrócono szczególną uwagę na obecne zachowania ludności zamieszkującej region Podhala, w zasadniczo zmienionych realiach politycznych i gospodarczych, kiedy wyjątkowego znaczenia nabrały elementy rozwoju lokalnego wynikające z jakości kapitału ludzkiego (przedsiębiorczość, innowacyjność, zdolność do podejmowania ryzyka, umiejętność nawiązywania kontaktów itp.), a równocześnie powstało wiele zagrożeń dla tradycyjnych wartości, silnie zakorzenionych w życiu tutejszych społeczności (Kołodziejczyk 2002). Przedmiotem analizy są zarówno cechy strukturalne mieszkańców związane z rozwojem demograficznym, który był kształtowany po 1989 r. pod wpływem nowych procesów społeczno-ekonomicznych, jak i aktywność miejscowej ludności w gospodarce, kulturze i w pomnażaniu tradycyjnych wartości.

Mieszkańcy Podhala

Współcześni mieszkańcy Podhala są w przeważającej większości „rodowitymi góralami”, tzn. urodzonymi w tym regionie, a nie przybyłymi z innych obszarów Polski i świata. W 2002 r. (Spis Powszechny) na obszarze tym, w wyznaczonych przez S. Leszczyckiego (1938) granicach, było 240 tys. osób, z czego mieszkający od urodzenia stanowili w różnych częściach regionu od 64 do ponad 90% ogółu ludności. Wskazuje to na znaczną w dalszym ciągu hermetyczność regionu, mającą tu historyczne uwarunkowania (Leszczycki 1938; Maksymowicz-Maciata 2004), która jednak w ostatnich latach wyraźnie słabnie. Większy udział ludności napływowej mają na Podhalu przede wszystkim miasta, w tym szczególnie Rabka, z udziałem „obcych” wynoszącym około 36%. Także na Skalnym Podhalu jest on wyraźnie wyższy niż w innych częściach regionu. W Zakopanem i w bliżej położonych wsiach ludność napływowa stanowi ogół 1/4 mieszkańców. Podobnie jest w Nowym Targu oraz (choć z nieco niższym udziałem „obcych”) na terenie Pienin. Natomiast w peryferyjnie położonych wsiach odsetek ludności napływowej nie przekracza 10% (gmina Jabłonka, Ochotnica Dolna, Łapsze Niżne). Jednak w ostatnich latach (1988-2002) sytuacja zmienia się i także w tej grupie najbardziej zamkniętych wsi miał miejsce spory napływ osób z innych miejscowości. Stanowią one bowiem prawie wszędzie ponad 50% ogółu ludności napływowej.

Oprócz wspomnianych wcześniej czynników kulturowych, na niski poziom napływu ludności na Podhale oddziaływały także czynniki gospodarcze. Aż do lat 60. region przeżywał duże trudności rozwoju i cechował się wysokim przeludnieniem agrarnym. Skłaniało to mieszkańców do emigracji, która od końca XIX w. aż po czasy współczesne objąć mogła nawet ponad 70 tys. osób, żyjących zarówno w wielu miejscach świata i Europy, jak również na terenie Polski. Współcześnie emigracja zagraniczna jest ważniejsza od krajowej, ale jej formy zmieniają się, bowiem w nowej sytuacji politycznej szczególnego znaczenia nabrały wyjazdy okresowe do pracy na teren krajów Unii (głównie Niemcy, Włochy, Szwecja). Jest to zjawisko bardzo trudne do ilościowej oceny, zarówno w odniesieniu do wyjazdów stałych, jak i wspomnianych wyżej okresowych.

Z wywiadów i doniesień prasowych wiadomo, że z niektórych wsi o dawnych tradycjach emigracyjnych (szczególnie gminy: Czarny Dunajec i Nowy Targ), w takich wyjazdach zagranicznych bierze udział po kilkaset osób. Jednak ogólny bilans ruchów migracyjnych był już w wielu podhalańskich wsiach pod koniec lat 90. ostatniego wieku dodatni (Górz 2003). Złożyło się na to wiele czynników, w tym szczególnie powrót w rodzinne strony „górali”, którzy wcześniej wyemigrowali stąd w różne regiony Polski, ale po utracie pracy zdecydowali się wrócić na Podhale. Innym powodem były możliwości prowadzenia gospodarczej działalności w turystyce, przyciągające „obcych”, a także powroty z Ameryki do rodzinnych wsi ludzi starych, posiadających emerytury (szczególnie na obszar gminy Czarny Dunajec). Tak więc rozwój zaludnienia Podhala dokonywał się od pokoleń bez znaczącego udziału napływu, wskutek wysokiego przyrostu naturalnego. Jest on także obecnie duży, co jest cechą nie tylko tego regionu, ale prawie całych polskich Karpat. Jedynie Zakopane ma od kilku już lat ujemny przyrost naturalny, natomiast w niektórych miejscowościach położonych poza Skalnym Podhalem i Pieninami dochodzi on nawet do 10%. Będzie się on jednak i tutaj zmniejszał, ale w znacznie wolniejszym tempie niż w Małopolsce i w kraju.

Dzięki wysokiej liczbie urodzeń Podhale należy ciągle do regionów młodych demograficznie, z udziałami osób w wieku przedprodukcyjnym dochodzącymi w niektórych gminach wiejskich nawet do 33% (Lipnica Wielka). W miastach jest to z reguły poniżej 28%, co i tak oznacza sytuację lepszą niż przeciętnie w kraju. Korzystnie kształtują się tutaj również udziały osób starych, w wieku poprodukcyjnym, które tylko w miastach przekraczają 16%, a na wsi kształtują się nawet poniżej 12% (gminy: Czorsztyń, Lipnica Wielka).

Problemowy charakter ma na większości obszarów Podhala istniejąca struktura płci w niektórych grupach wieku ludności, a także struktura wykształcenia. O ile wskaźniki feminizacji obliczone dla ogółu mieszkańców mają w przeważającej liczbie gmin wiejskich wartości normalne, to w grupach wieku optymalnym dla zawierania małżeństw, a szczególnie w grupie 20-24 lata, występuje najczęściej duży niedobór kobiet, wyrażający się nierzadko wskaźnikiem 84 do 90 kobiet na 100 mężczyzn. Dotyczy to w większości wsi Skalnego Podhala, a także wschodnich obszarów regionu (Krościenko, Ochotnica Dolna). Także w miastach, które cechują się ogólnie wysokim sfeminizowaniem, typowym dla ośrodków usługowych (Zakopane – 119 kobiet na 100 mężczyzn, w Rabce – 113, w Szczawnicy – 108) sytuacja jest podobna. Spore anomalie w zakresie omawianego wskaźnika notuje się też w przedziale wieku 25-29 lat i w następnych (30-34 i 35-39 lat), gdzie jednak nie mają one tak dużej skali i obejmują mniejszą liczbę jednostek (miast i gmin). W zakresie niedoboru kobiet w wymienionych przedziałach wieku szczególnie złożoną sytuację, mogącą poważnie komplikować procesy demograficznego rozwoju, ma obecnie obszar Pienin (głównie gmina Krościenko) oraz przyległe do Nowego Targu wsie z gminy Szaflary i Nowy Targ.

Do interesujących zagadnień związanych ze strukturą wieku należy udział osób najstarszych, liczących ponad 75 lat. Jest on przestrzennie zróżnicowany,

na ogół znacznie wyższy w miastach, niż na wsi. Najwyższy ma Zakopane, gdzie wynosi on ponad 6% ogółu ludności. Stosunkowo wysoki (około 5%) jest także w większości miejscowości Skalnego Podhala. Ma to niewątpliwy związek z podwyższoną obecnością zarówno na terenie miasta, jak i okolicy ludności napływowej, dobrze sytuowanej, która w dużej mierze składa się z osób starszych. Natomiast dość wysokie udziały ludności w wieku powyżej 75 lat (ponad 4%) na terenie dwóch gmin: Nowego Targu i Czarnego Dunajca wynikają ze wspomnianych wcześniej przyjazdów dawnych „emigrantów amerykańskich” do rodzinnych wsi.

Drugim, bardzo istotnym zagadnieniem prawie całego Podhala jest stosunkowo niski poziom wykształcenia mieszkańców. Nie jest on tutaj wynikiem małej dostępności młodzieży do szkół, lecz łączy się w znacznym stopniu z istniejącym, zwłaszcza we wsiach modelem kształtowania aktywności zawodowej. Mieszkańcy Podhala są znani z wysokich umiejętności rzemieślniczych, które do dzisiaj zdobywa się często poza szkołą, poprzez przyuczanie młodych ludzi do pracy w określonym zawodzie. Nie bez wpływu na niskie wykształcenie pozostaje też przekonanie części osób planujących stały wyjazd do USA o rzekomej nieprzydatności tam wykształcenia uzyskanego w kraju. Z takim poglądem można się najczęściej spotkać we wsiach o dużej emigracji amerykańskiej (wsie z gminy Czarny Dunajec i Nowy Targ). W 2002 r. było na Podhalu około 12 tys. osób z wyższym wykształceniem, tj. o przeszło 4 tys. więcej niż w 1988. Prawie 2/3 z nich mieszkało w miastach, a ich udział w ogólnej liczbie osób w wieku 13 lat i więcej wynosił 11,3%. Natomiast na wsi analogiczny wskaźnik nieznacznie przekraczał 3% (w 1988 r. było to 2,1%). Zwiększyła się też w regionie liczebność mieszkańców z wykształceniem średnim z około 31 w 1988 r. do prawie 49 tys. w 2002 r. Ponad 57% ogółu z nich mieszkało w miastach, gdzie ich udział dochodził do około 41%. Na obszarach wiejskich był zdecydowanie niższy i wynosił 17%. Zatem podhalańskie wsie miały szczególnie dużo osób bez przygotowania szkolnego do zawodu. W większości z nich ponad połowa ogółu ludności w wieku 13 lat i więcej ukończyła jedynie szkołę podstawową, a dalsze 25% zasadniczą zawodową. Najniższy poziom wykształcenia (ponad 65% osób z wykształceniem podstawowym) miały w 2002 r. wsie położone na zachodzie regionu (gmina Czarny Dunajec i Lipnica Wielka). Natomiast na wschodzie i północy sytuacja jest korzystniejsza i np. we wsiach pienińskich takie wykształcenie miało nieco ponad 45% mieszkańców, a w dolinie górnej Raby (gminy Rabka i Raba Wyżna) około 40%.

Działalność ekonomiczna mieszkańców

Zarówno dawniej, jak i obecnie Karpaty polskie, a wśród nich szczególnie Podhale (Leszczycki 1938; Praweńska-Skrzypek, Domański 1996), podawane są jako pozytywne przykłady wysokiej przedsiębiorczości mieszkańców i wielkiej ich zaradności nawet w skrajnie trudnych sytuacjach. Współcześnie najwięcej problemów wiąże się przeprowadzanymi tutaj od początku lat 90. transformacjami

społeczno-gospodarczymi, bardzo złożonymi ze względu na upadek państwowych przedsiębiorstw przemysłowych i turystycznych, który spowodował bezrobocie i jest źródłem ogromnych kłopotów dotyczących głównie restrukturyzacji turystyki (Ustupski 2002). Problemy dotyczą też rolnictwa, którego działalność w nowych warunkach stała się na Podhalu zupełnie nieopłacalna. Tymczasem w 1996 r. zatrudniało ono jeszcze prawie połowę ogółu pracujących. Ta nowa sytuacja wymagała wielkiego wysiłku ze strony lokalnych społeczności i władz, głównie w zakresie nowej oferty turystycznej, o wysokiej konkurencyjności, a także wykorzystania innych możliwości gospodarczych związanych z tradycjami rzemieślniczymi, z położeniem przygranicznym czy z miejscowymi zasobami kapitału społecznego. Ostatni Spis Powszechny ujawnił, że zmiany zarówno w zakresie struktury zatrudnienia ludności, jak i źródeł utrzymania, były w regionie, po 1989 r. duże, ale przestrzennie zróżnicowane. Nadal w znacznej liczbie gmin w rolnictwie pozostawało od 40 do ponad 46% ogółu pracujących, a w wielu innych poniżej 20%. Sporadycznie było to nawet mniej niż 10% (w gminie Czorsztyn). Zdecydowanie najmniej tego typu ludności mają na Podhalu mikroregiony o wybitnych walorach przyrodniczych, z dobrze rozwiniętymi usługami turystycznymi, a więc Skalne Podhale, Pieniny, część wsi gorczańskich. Natomiast w Kotlinie Orawsko-Nowotarskiej, w dolinie Ochotnicy i częściowo w dolinie górnej Raby jest jej znacznie więcej (nawet ponad 46%). Przy interpretacji tych danych trzeba zwrócić uwagę na szczególną cechę podhalańskich rolników, jak i pozostałej ludności wiejskiej, którzy oprócz swojego gospodarstwa, zajmowali się zawsze innymi pracami. Są to bowiem w większości osoby posiadające różne zawody rzemieślnicze, bez których życie z samego rolnictwa byłoby tu niemożliwe. Współcześnie duża ich część, posiadając status rolnika, pracuje w budownictwie, w transporcie i w innych usługach, nie tylko na terenie Podhala i kraju, ale także za granicą (Górz 2003). W tym kontekście trzeba też analizować informacje statystyczne o źródłach utrzymania ludności. Wynika z nich, że szczególnie na obszarze Kotliny Orawsko-Nowotarskiej oraz Pogórza Spisko-Gubałowskiego z reguły ponad 1/5 ogółu mieszkańców utrzymuje się nadal z rolnictwa. Generalnie Podhale cechuje się już jednak dosyć wysokim udziałem nierolniczych dochodów, z których żyją mieszkańcy. Jest przy tym charakterystyczne, że w niektórych gminach wiejskich (Czorsztyn), o silnie rozwiniętej funkcji turystycznej, udział ten jest nawet wyższy niż w miastach i wynosi prawie 65%. Z reguły waha się jednak od 50 do 55% (Kościelisko, Poronin, Krościenko).

Podstawą utrzymania ludności Podhala była w 2002 r. ich własna praca (od 60 do 70% ogółu dochodów). Jest to już w dużym stopniu praca na własny rachunek, bardzo dziś zróżnicowana, związana nie tylko z prowadzeniem gospodarstwa rolnego, ale przede wszystkim z wynajmem kwater i szeroko rozumianymi usługami turystycznymi, z pracą w budownictwie, transporcie, z produkcją rzemieślniczą i wieloma innymi zajęciami. Jest przy tym interesujące, że często te same osoby zajmują się wykonywaniem różnych zajęć zarobkowych. Skala tego typu działalności jest największa na Skalnym Podhalu i w Pieninach,

gdzie utrzymuje się z niej obecnie od 10 do ponad 18% ogółu ludności. Natomiast udział tzw. niezarobkowych dochodów (głównie renty, emerytury) jest w regionie niższy niż przeciętnie w dawnym woj. nowosądeckim i na ogół nie przekracza 25%. Należy dodać, że w ekonomicznym życiu mieszkańców wsi z dużą emigracją (szczególnie w gminie Czarny Dunajec i Nowy Targ) istotne znaczenie ma pomoc otrzymywana zza granicy od krewnych, a także emerytury wspomnianych już wcześniej reemigrantów, wnoszone do budżetów wielu rodzin góralskich.

W kontekście przedstawionych informacji wskazujących na zanikającą w wielu częściach Podhala rolę rolnictwa w dochodach ludności, zastanawiający wydaje się jej powszechny związek z ziemią, przez zamieszkiwanie w gospodarstwach rolnych lub gospodarstwach działkowych o powierzchni do 1 ha, a także nie słabnące zainteresowanie posiadaniem chociażby niewielkiego skrawka gruntu. W roku 2002 nawet w Zakopanem około 1/6 ogółu ludności mieszkała w gospodarstwach domowych posiadających ziemię, a w wielu miejscowościach wiejskich wskaźnik ten przekraczał 80% (np. w gminie Bukowina Tatrzańska wynosił ponad 82%) i niekiedy powiększył się w ostatnim czasie nawet o kilka procent. Wzrost miał miejsce szczególnie w Pieninach i na Skalnym Podhalu (Górz 2004).

Posiadanej ziemi już bardzo często nie uprawia się w ogóle. Np. na Skalnym Podhalu dotyczyło to w 2002 r. ponad 67% ogółu użytków rolnych, a około połowy w Kotlinie Orawsko-Nowotarskiej, gdzie z rolnictwa żyje prawie 1/5 mieszkańców. Zatem posiadanie przez mieszkańców ziemi ma tu obecnie także inne, pozaprodukcyjne znaczenie i wiąże się z jej szczególną rolą w kształtowaniu emocjonalnych więzi górali z regionem, wsią i konkretnym w tej wsi miejscem. Jest też istotnym elementem potwierdzającym góralską tożsamość. Oczywiście, nie można współcześnie nie dostrzegać aspektów ekonomicznych posiadania ziemi, zwłaszcza gdy nadaje się ona pod budownictwo rekreacyjne lub może być wykorzystana dla celów sportowych. Nieprzypadkowo właśnie na obszarach najbardziej atrakcyjnych dla turystyki, doszło po 1989 r. do znacznego przyrostu liczby gospodarstw domowych posiadających ziemię (szczególnie wokół Jeziora Czorsztyńskiego). Jak się wydaje wykorzystanie ziemi może ulec znacznej zmianie w związku z naszym członkostwem w Unii Europejskiej i wprowadzanymi przywilejami dla rolnictwa na terenach górskich, a także nadziejami Podhalan na wypromowanie „oscypka” jako produktu regionalnego. Nie bez znaczenia dla tego procesu mogą też być korzystne warunki chowu owiec, powstałe w ramach Unii, które mogą wspomóc proces odradzania podhalańskiego owczarstwa.

Współcześnie najbardziej widocznym przejawem wysokiej aktywności ekonomicznej podhalańskich górali jest rozwój pozarolniczej działalności w turystyce, handlu, usługach rzemieślniczych oraz podejmowanie zbiorowych inicjatyw na poziomie lokalnym i regionalnym. Trudno w tym miejscu przedstawić wszystkie zaistniałe w tej dziedzinie zmiany, zwłaszcza w turystyce, która w stosunkowo krótkim czasie z „socjalistycznej” i zdominowanej tutaj przez

obiekty komitetów partyjnych różnych szczebli, a także ministerstw i centrali związków zawodowych, stała się w większości prywatną, najczęściej „góralską”, a przede wszystkim zbliżoną w swojej ofercie i poziomie świadczonych usług do turystyki zagranicznej. Większość przeprowadzonych dotąd w tej dziedzinie zmian wynikała jednak głównie z inicjatyw indywidualnych podejmowanych przez pojedyncze osoby lub rodziny i nie miała dużej skali (głównie wzrost liczby kwater, budowa wyciągów narciarskich, rozwój małej gastronomii, wypożyczalnie sprzętu sportowego itp.). Inicjatywy te nie zmieniły więc oferowanego przez Podhale produktu turystycznego. Były natomiast bardzo istotne dla przywrócenia równowagi ekonomicznej rodzin góralskich, żyjących z turystyki, z której dochody po 1989 r. gwałtownie spadły. Nadal brakuje w regionie dużych przedsięwzięć, wymagających wielkiego kapitału (także zagranicznego), przede wszystkim skierowanych na wykorzystanie wód mineralnych i geotermalnych do celów leczniczych i rekreacyjnych. Przeszkodą jest nie tylko pozyskanie bogatych inwestorów, ale także istniejąca dalej w wielu środowiskach góralskich niechęć do „obcych”. Największe szanse na zrealizowanie kosztowniejszych przedsięwzięć w turystyce miały do tej pory miejscowe inicjatywy, oparte o wspólne inwestycje kilku rodzin góralskich (np. wyciągi w Białce Tatrzańskiej) lub przedsiębiorstw i instytucji (np. w gminie Czorsztyn wioska turystyczna – wspólna inwestycja urzędu gminnego i zespołu elektrowni Czorsztyn-Sromowce).

Szczególnym przykładem wykorzystania nowych szans jest na Podhalu współpraca przygraniczna ze Słowacją. Na szczeblu regionalnym jej efektem było powstanie Euroregionu Tatry, skutkujące otwarciem nowych przejść granicznych i licznymi kontaktami gospodarczymi i kulturalnymi z naszym południowym sąsiadem, a na szczeblu lokalnym prawie codziennymi przyjazdami na Podhale osób ze Słowacji w celach handlowych.

Zróżnicowanie przedsiębiorczości wśród ludności Podhala, widoczne w liczbie podmiotów gospodarczych na 1000 mieszkańców, jest duże i waha się od poniżej 30 do ponad 200. Decyduje o tym głównie typ funkcjonalny miejscowości, a w mniejszym stopniu jej status formalny (wieś, miasto). Najwyższe wskaźniki (ponad 100 podmiotów) mają obszary z silnie rozwiniętą turystyką (Skalne Podhale, Pieniny, niektóre wsie gorczańskie i położone w Paśmie Babiej Góry). Dużo podmiotów znajduje się też w okolicy Nowego Targu, gdzie rozwija się rzemiosło skórzane, i gdzie działają także liczne firmy handlowe, budowlane i transportowe. Natomiast na peryferiach regionu i w miejscowościach rolniczych takich firm jest mniej i zaspokajają one głównie potrzeby lokalne.

Przyszłość gospodarki podhalańskiej wiązać się będzie z dalszą specjalizacją przestrzenną regionu ukierunkowaną na turystykę. Na obszarach o wybitnych walorach środowiskowych dominować będzie, tak jak dotychczas, turystyka wypoczynkowa, rekreacyjna, zdrowotna i sportowa. Natomiast na jej różnorodne potrzeby specjalizować się będą inne części Podhala, w tym głównie Kotlina Orawsko-Nowotarska.

Uczestnictwo mieszkańców w kulturze i życiu religijnym

Zanim odkryto Podhale dla turystyki, wcześniej została dostrzeżona jego bogata kultura, wyraźnie różna od innych podregionów karpackich. Jej istnienie w całym bogactwie muzyki, tańca, rzemiosła artystycznego czy tkactwa postrzegane było w XIX w. jako potwierdzenie żywotności narodu bez państwa i stanowiło przykład ogromnych wartości, jakie dla kultury narodowej posiada kultura ludowa (Drozd-Piasecka, Paprocka 1985). Podstawowe składniki tej kultury regionu były przedmiotem wielokrotnych badań i opracowań, o czym szeroko traktuje praca pod red. Tylkowej (2000). Zarówno to studium, jak i wiele innych analiz pozwalają stwierdzić, że szerokie otwarcie Podhala na kontakty zewnętrzne, mające miejsce zwłaszcza po II wojnie światowej, a także zanik pasterstwa, które było głównym źródłem kulturotwórczej inspiracji, nie spowodowało zasadniczych zmian we współczesnych zachowaniach ludności wobec istniejącej tradycji w zakresie języka gwarowego, tańca, śpiewu, muzyki, stroju i innych elementów kultury ludowej. Nie zanegował też sensu przywiązania górali do takich wartości, jak wiara, honor, sprawiedliwość. Natomiast, jak pisze Maksymowicz-Maciata (2004), ich adaptacja do życia według wzorów „kultury ogólnopolskiej” dokonała się poprzez podwójny wzór kulturowy, który zawiera dwa elementy zachowań: jeden „góralski”, czyli odnoszący się do sfery tradycji i drugi – „pański” – odzwierciedlający miejskość, nowoczesność, a więc jest nosicielem kultury „ogólnopolskiej”. Wiąże się z tym m.in. dwujęzyczność, a więc posługiwanie się na co dzień góralską gwarą i językiem literackim, a także konieczna znajomość właśnie „miejskich” sposobów bycia, pozwalających ludności góralskiej funkcjonować w biznesie, załatwiać sprawy w urzędach i obcować z mieszkańcami miast.

Powszechna do dziś obecność tradycyjnej kultury w życiu społeczności podhalańskich górali ma wielorakie uwarunkowania. Najważniejszy wydaje się stosunek emocjonalny mieszkańców Podhala do gwary stroju, muzyki i innych elementów, jako pozytywnych wyróżników ich odrębności w kulturze ogólnej. Ponadto bez życia według wzorów tej kultury nie można być góralem i „spełniać się” w życiu społecznym grupy lokalnej (Maksymowicz-Maciata 2004). Dlatego prawie każda urodzona tu osoba chce znać góralską gwarę, taniec, śpiew, znać zwyczaje świąteczne i obrzędy związane z różnymi ważnymi wydarzeniami w życiu człowieka itp. Wielu podtrzymuje tradycję urządzając uroczystości rodzinne według dawnych wzorów, np. chrzciny, wesela.

Miejszem zdobywania języka gwarowego jest przede wszystkim rodzinny dom. Ale jest też, zwłaszcza w ostatnim czasie, wiele innych instytucji, które także dają okazję do posługiwania się gwarą. Jest to przede wszystkim szkoła, na terenie której odbywają się różne uroczystości państwowe i kościelne z zachowaniem tradycyjnej obrzędowości i z użyciem języka gwarowego. Jest wiele konkursów recytatorskich i gawędziarskich, które są zwykle poprzedzone długimi przygotowaniami i eliminacjami (Maksymowicz-Maciata 2004).

Innym czynnikiem trwałości tradycji we współczesnej kulturze Podhala jest

jej ważne miejsce w ofercie turystycznej Podhala. Folklor góralski, sięgający do elementów kultury pasterskiej, stanowi jeden ze składników „produktu turystycznego” regionu i jest jego ważnym wyróżnikiem europejskim. Jest on obecny wszędzie, a więc w góralskim domu, w którym wypoczywa turysta, w jego kontaktach z otoczeniem, w regionalnych potrawach oraz w wielkich imprezach organizowanych w różnych porach roku i z różnych okazji (Międzynarodowy Festiwal Folkloru Ziem Górskich, Sabalowe Bajania i wiele innych). W imprezach tych biorą udział zespoły, których na Podhalu działa znacznie więcej niż w innych regionach Karpat. Są one obecnie ważnym miejscem nauki tradycyjnego tańca, śpiewu, muzyki, a także poznawania dawnych obyczajów związanych z uroczystościami świeckimi i kościelnymi. Zespoły te korzystają często z mecenatu miejscowych samorządów, a przede wszystkim z opieki góralskich organizacji (głównie Związku Podhalan, Muzeum Tatrzańskiego).

W zachowaniu tradycji wyjątkowo ważną rolę spełnia na Podhalu kościół katolicki i związane z nim osoby duchowne i świeckie. Wynika to głównie z faktu, że góralska kultura jest wyjątkowo silnie zespolona z podstawowymi wartościami religii chrześcijańskiej, a wiele jej elementów było inspirowanych kościelną obrzędowością. Ponadto wśród nosicieli tej kultury, a nawet jej twórców znajdowało się wielu księży. Często przypomina postać księdza Józefa Stolarczyka (Lehr, Tylkowa 2000), współtwórcy Towarzystwa Tatrzańskiego i jednej z tych osób, dzięki którym kultura góralska została ukazana szerszemu społeczeństwu. Współcześnie najbardziej znaną postacią kościoła, zasłużoną dla kultury góralskiej, był ksiądz Józef Tischner, którego udział w rozwoju duchowym góralszczyzny jest trudny do przecenienia. M.in. używając gwary w liturgii mszy świętej spowodował, że kościół zaakceptował ją podczas nabożeństw i uznał za równą z językiem narodowym. Szczególnym przykładem silnych związków kultury góralskiej z kościołem katolickim jest przekład *Ewangelii* na gwary góralską (Maksymowicz-Maciata 2004). Jest on dostępny w postaci książki, którą może posiadać każda góralska rodzina. Miejscowi księża zwracają uwagę, że oprócz walorów wiary przekład ten ma walory kulturowe, gdyż jest skarbnicą czystej gwary góralskiej, z której dzieci mogą się uczyć mowy swoich przodków.

Sposób wyznawania wiary i uczestnictwa w praktykach religijnych jest, jak się wydaje, dla większości podhalańskich górali nie tylko powinnością osoby wierzącej wobec Boga, ale także formą ich udziału w życiu społeczności lokalnej. Warto zauważyć, że w organizacji tego życia na poziomie wsi, parafii ważną rolę spełnia obecnie kościół. Jest to instytucja wpływająca przede wszystkim na kształtowanie zachowań mieszkańców wobec siebie, a także na organizację życia zbiorowego, związanego nie tylko z uroczystościami kościelnymi. Kościół jest dziś obecny w szkole, w remizie strażackiej, w domu ludowym, gdzie mają miejsce ważne uroczystości świeckie, nasycone jednakże często elementami tradycji religijnej. Należą do nich np. grane przez młodzież szkolną jasełka, które często pomaga przygotować ksiądz. Równocześnie w miejscowych kościołach obecna jest kultura ludowa. Bardzo często w mających tu miejsce uroczystościach biorą udział kapele wykonujące kościelną muzykę i śpiew w „góralskim stylu”.

Uroczystości te są również okazją do zaprezentowania posiadanego przez ludność stroju, a także przygotowania specjalnego programu artystycznego, czerpiącego z tradycji góralskiej. Do tej kategorii wzajemnych powiązań należą też uroczyste procesje z okazji odpustów i innych wielkich uroczystości, w których biorą udział jeźdźcy na specjalnie na tę okazję przygotowanych koniach.

Przywiązanie podhalańskich górali do wiary ujawnia się w szczególny sposób w ogromnym szacunku do Ojca Świętego, Jana Pawła II, któremu są wdzięczni za Jego obecność w regionie i wyrażany podziw dla ich trwania w kulturze duchowej i materialnej swoich przodków. Nie ulega wątpliwości, że pobyty Papieża na Podhalu były wydarzeniami daleko wykraczającymi poza cele religijne, bowiem dawały mieszkańcom okazję dla zaprezentowania kultury regionu i podejmowania wielu wspólnych działań na szczeblu lokalnym, międzywioskowym i szerszym, obejmującym całe Podhale. Znacznie wzmocniły poczucie własnej wartości i dumy z góralskiego rodowodu, co z pewnością nie pozostaje bez wpływu na ich obecne, społeczno-ekonomiczne zachowania. Miały też wpływ na kształtowanie wizerunku Podhala na arenie krajowej i międzynarodowej. Z pobytami Ojca Świętego wiązać też można znaczny wzrost znaczenia kilku tutejszych sanktuariów dla ruchu pielgrzymkowego, wśród innych tego typu ośrodków istniejących w południowej Polsce. Najważniejszym jest Ludźmierz, ze znanym cudownym obrazem „Matki Boskiej Królowej Podhala”, do którego pielgrzymuje rocznie podobna liczba osób jak do Kalwarii Pałacowskiej i Tuchowa (Sołjan 1995). Oprócz tego są jeszcze na Podhalu dwa inne ośrodki pielgrzymkowe, zaliczane do mniejszych, o charakterze lokalnym, tj. Wiktorówka, gdzie czczona jest „Matka Boska Królowa Tatr” oraz Zakopane, gdzie z kolei na Krzeptówkach znajduje się koronowany przez Papieża Jana Pawła II obraz Matki Boskiej Fatimskiej.

Zakończenie

Podhale znajduje się od kilkunastu lat na etapie intensywnych przemian związanych z adaptacją jego podstawowych struktur do nowych warunków politycznych i gospodarczych. Skuteczność przeprowadzanych reform zależy głównie od istniejących tutaj zasobów kapitału ludzkiego i ich dynamiki wynikającej zarówno z przyrostu liczby ludności i zmian w jej strukturze, jak przede wszystkim z rozwoju jakościowego związanego z kształceniem mieszkańców i zdobywaniem umiejętności pozwalających na korzystanie z dorobku techniczno-cywilizacyjnego współczesnego świata. Dokonujące się współcześnie procesy społeczne w regionie kształtowane są w dużym stopniu pod presją wysokiego ciągle przyrostu liczby ludności, który wprawdzie wpływa korzystnie na osłabienie tempa starzenia ludności, ale zwiększa równocześnie zasoby pracy i wywołuje nacisk na emigrację. Nie jest też elementem korzystnie wpływającym na wzrost poziomu wykształcenia ludności, który jest ciągle niski w porównaniu ze średnimi wartościami dla południowej Polski. W dłuższym horyzoncie czasowym będzie to zapewne czynnik ograniczający gospodarczy rozwój regionu.

W postrzeganiu Podhala, jako jednego z ważniejszych dla turystyki europejskiej regionu, obok niezwykle atrakcyjnego środowiska przyrodniczego, bardzo ważną jest tutejsza kultura ludowa, wyartykułowana przede wszystkim w gwarze góralskiej, w stroju, muzyce, tańcu i budownictwie. Zwłaszcza w środowisku wiejskim jest ona obecna w codziennym życiu mieszkańców i kształtuje ich zachowania wobec siebie, „obcych”, religii i Boga. Trwanie w tradycji pozwoliło społecznościom góralskim nie tylko wzbogacić istniejący dorobek kulturowy, ale zachować też te wartości, dzięki którym pozostają one przedsiębiorcze, zaradne i zdolne sprostać nowym wyzwaniom.

Ostatnie lata są dla mieszkańców Podhala okresem nowych doświadczeń obejmujących przede wszystkim sferę lokalnej ekonomii. Najważniejszym jej elementem jest dążenie do wzrostu konkurencyjności gospodarczej regionu wynikającego z wysokiej jakości i dobrej ceny oferowanych produktów, a więc przede wszystkim turystyki, wytworów rolnictwa oraz pozostałych usług i wyrobów. Wiąże się z tym potrzeba szerokich kontaktów biznesowych zarówno na szczeblu lokalnym, jak i europejskim, wymagających dobrze przygotowanych do tej pracy ludzi. Zapewne te doświadczenia skłaniają miejscowe władze do starań o zorganizowanie na terenie regionu możliwości kształcenia wyższego (Parczewski 1998). Powinny też inspirować młodzież góralską do wyboru drogi życiowej poprzez dobre przygotowanie szkolne nie tylko do określonego zawodu, ale także do życia w nowoczesnym społeczeństwie (Trebunia-Staszek 1998). Równocześnie oczywiste jest, jak pokazały to ostatnie lata, że o wysokiej pozycji Podhala wśród innych regionów Karpat i Europy decydować będzie dalej jego bogata kultura pielęgnowana przede wszystkim w góralskich rodzinach i wspierana działalnością autorytetów świeckich i kościelnych.

LITERATURA

- Burszta W., 1986, *Język a kultura w myśli etnologicznej*, Wrocław.
- Drozd-Piasecka, Paprocka W., 1985, *W kręgu tradycji i sztuki ludowej*, Warszawa.
- Górz B., Prochownik A., 1989, *Podhale – rozwój funkcjonalny i zmiany przestrzenne regionu*, [w:] *Współczesne problemy gospodarki przestrzennej Polski*, 18, Instytut Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, 215-235.
- Górz B., 2003, *Spółczesność i gospodarka Podhala w okresie transformacji*, Wyd. Nauk. Akademii Pedagogicznej w Krakowie, Kraków.
- Guzik C., 2002, *Turystyka wiejska na obrzeżach Tatrzańskiego Parku Narodowego*, [w:] J. Partyka (red.), *Użytkowanie turystyczne parków narodowych*, Ojcowski Park Narodowy, Ojców, 78-89.
- Kołodziejczyk D., 2002, *Uwarunkowania społeczno-gospodarcze lokalnego rozwoju gospodarczego*, Studia i Monografie Instytutu Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej, 113, Warszawa.
- Lehr U., Tylkowa D., 2000, *Wiadomości o regionie*, [w:] D. Tylkowa (red.), *Podhale. Tradycja we współczesnej kulturze wsi*, Kraków, 7-79.

- Leszczycki S., 1938, *Region Podhala. Podstawy geograficzno-gospodarcze planu krajowego*, Biuletyn Komisji Studiów Ligi Popierania Turystyki, Kraków.
- Maksymowicz-Maciata N., 2004, *Podwójny wzór kulturowy na tle współczesnych przemian na Podhalu. Wybrane aspekty*, praca doktorska w Instytucie Etnologii i Antropologii Kulturowej, Uniwersytet im. A. Mickiewicza, Poznań.
- Parczewski A., 1998, *Studia wyższe pod tatrami*, [w:] *Ziemie górskie u progu XXI wieku*, Wyd. Związku Podhalań, Zakopane, 195-201.
- Praweńska-Skrzypek G., Domański B., 1996, *Lokalne i regionalne czynniki rozwoju przedsiębiorczości w świetle doświadczeń polskich i zagranicznych*, [w:] *Regionalne uwarunkowania rozwoju przedsiębiorczości*, materiały konferencyjne, 23-24 październik 1996, Akademia Ekonomiczna, Kraków, 149-161.
- Trebunia-Staszal S., 1998, *Tradycja nie utracona*, [w:] *Ziemie górskie u progu XXI wieku*, Wyd. Związku Podhala, Zakopane, 239-243.
- Ustupski J., 2002, *Przedsiębiorczość w turystyce Podhala*, praca doktorska na Wydziale Biologii i Nauk o Ziemi, Uniwersytet Jagielloński, Kraków.

THE MODERN-DAY COMMUNITY OF THE PODHALE REGION, SOUTHERN POLAND

SUMMARY

Podhale is regarded as a distinct geographical, economic and cultural region of the Polish Carpathian Mountains. The paper discusses major demographic, social and occupational characteristics of the local population. Also discussed is the local entrepreneurship and the cultural and religious activities. In 2002, Podhale had ca. 240,000 permanent inhabitants of whom more than 75% had been born and bred there. Since 1989, there has been a considerable migratory influx, especially into rural areas. At the same time, a trend has continued whereby many permanent inhabitants emigrate to the USA and Western Europe (Italy, Germany, Austria and the UK).

Recent years have seen a considerable change in the local economy with a decline of farming (more than two-thirds of the land is no longer farmed), and an increasing role of tourism and various services. The paper identifies an impact on the region's standing, as compared to other tourist regions of Poland and Europe of the rich material and spiritual culture of the local community, including language idiosyncrasies, dance, music, dress, as well as its attachment to tradition and religion.

Translated by Paweł Pilch